

ศิลปะทางศาสนา: แนวคิดพื้นฐานและแนวทางการศึกษา

Religious Art: Basic Concepts and Research Approaches

เทพพร มังธานี

Thepporn Mungtanee

สาขาวิชาไทยศึกษา

Program in Thai Studies

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

Faculty of Humanities and Social Science

มหาวิทยาลัยบูรพา

Burapha University

บทคัดย่อ

ศิลปะกับศาสนามีความสัมพันธ์กันผ่านการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนา มาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์การสร้างสรรค์อารยธรรมโลก ศิลปะทางศาสนา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของมนุษยชาติ บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นถึง ปัญหาพื้นฐานทางปรัชญาที่ว่าด้วยศิลปะกับศาสนา อธิบายถึง พัฒนาการทางจิตวิญญาณและพิธีกรรมที่เป็นจุดเริ่มต้นของศิลปะทางศาสนา ศาสนากับการจัดระเบียบศิลปะศักดิ์สิทธิ์ ศิลปะกับถ่ายทอดเรื่องราวจากคัมภีร์ ทางศาสนา การสร้างศิลปะทางศาสนาที่ซับซ้อนและผสมผสานกับจิตวิญญาณ เชื่อ ในท้องถิ่น การพึ่งพาอาศัยกันของศิลปะกับศาสนา ความขัดแย้งระหว่างศิลปะ กับศาสนา จุดยืนทางปรัชญาในการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนาตลอดจนข้อจำกัด ของศิลปะทางศาสนา นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงแนวทางในการศึกษาศิลปะ ทางศาสนา เพื่อเข้าใจความหมายของศิลปะทางศาสนาและเข้าใจสังคมและ

วัฒนธรรมผ่านงานศิลปะ โดยใช้วิธีสหวิทยาการ เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่
ทางด้านศิลปะทางศาสนาในลักษณะบูรณาการ

คำสำคัญ : ศิลปะทางศาสนา, ศิลปะศักดิ์สิทธิ์, ศิลปะกับศาสนา, วิธีการศึกษาศิลปะ
ทางศาสนา

Abstract

The relationship of art and religion has long been through art creation in the long history of world civilization. Religious art is an important cultural heritage of mankind. This article aims to illustrate fundamental philosophical problems of art and religion. This article also describes development of beliefs and rituals that set the stage for religious art, religion and sacred art organizing, the creation of complex religious art mixing with local belief, the interdependence between art and religion, the conflict between art and religion, the philosophical standpoint of religious art creation, and the limitations of religious art. The also discusses guidelines for the study of religious art, to understand the meaning of religious art, to understand society and culture through art using an interdisciplinary approach, to create a new knowledge in religious arts in an integrated form.

Keywords: Religious Art, Sacred Art, Art and Religion, Religious Art Research Methods

บทนำ

ศาสนามีจุดหมายสำคัญเพื่อแสดงความจริงของโลกและชีวิต ทั้งยังมุ่งแสดงความคิดชั่ว ถูก ผิด เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นคนดีตามหลักของศาสนาด้วย ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในการอธิบายเรื่องศิลปะกับศาสนา คือ ปัญหาที่ว่าศิลปะนั้นควรเป็นไปเพื่อทำให้มนุษย์เป็นคนดีขึ้นตามหลักศาสนาหรือไม่ หรือว่าศิลปะนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการช่วยให้คนเป็นคนดีแต่อย่างใด ดังวลีที่ว่า ศิลปะเพื่อศิลปะ นักปรัชญาบางกลุ่มเห็นว่าชีวิตที่ดีต้องมาจากการปฏิบัติตามหลักทางศาสนา และมีแนวโน้มที่จะเห็นว่าศิลปะที่ดีนั้นต้องเป็นศิลปะทางศาสนา หรือสะท้อนหลักการของศาสนา เช่น เลโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy: 1828 – 1910) เห็นว่า ศิลปะที่ดีต้องเป็นสื่อให้รักพระเจ้า สื่อให้รักเพื่อนมนุษย์ และสื่อให้มนุษย์มีภราดรภาพ การใช้ศิลปะเป็นสื่อดังกล่าวถือเป็นความก้าวหน้าของมนุษยชาติไปสู่ความสมบูรณ์ ส่วนอีกฝ่ายเห็นว่าศิลปะที่ดีนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นศิลปะทางศาสนา เพราะมนุษย์มีเจตจำนงเสรีที่จะสร้างสรรค์ชีวิตของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องผูกพันกับวัฒนธรรมหรือประเพณีใดๆ แม้กระทั่งศาสนา กลุ่มนี้จึงปฏิเสธการรับใช้ศาสนาของศิลปะ นักปรัชญาในกลุ่มนี้ เช่น นิชเช่ (Nietzsche: 1788 - 1860) เห็นว่าการเปลี่ยนวิถีชีวิตและโลกให้เป็นศิลปะหรือให้มีสุนทรียะนั้น ควรให้ใช้พลังแห่งเหตุผลหรือที่เรียกว่าศิลปะแบบอัปพอลโล (Appollonian Art) ซึ่งเรียกตามชื่อของเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์หรือเทพแห่งตรรกะและระเบียบแบบแผน และพลังแห่งจินตนาการ อารมณ์ สัญชาตญาณ ความดึงดูด ความบ้าคลั่ง และความมัวเมา หรือที่เรียกว่าศิลปะแบบไดโอนิซัส (Dionysian Art) ที่เรียกตามชื่อเทพเจ้าแห่งไวน์ที่ชื่นชอบความเมา หากใช้พลังทั้งสองด้านนี้เป็นแรงกระตุ้นทางศิลปะ มนุษย์ก็จะสร้างโลกและชีวิตให้สุนทรีย์ได้อย่างเสรี

ในเชิงทฤษฎีนั้นศิลปะบริสุทธิ์ (pure Art) มุ่งแสดงศิลปะเพื่อศิลปะหรือความงามเพื่อความงาม ปฏิเสธการประโยชน์จากใช้สอยศิลปะตลอดจนหลีกเลี่ยงการแสดงความจริงทางสังคมหรือคุณค่าอื่นใดที่นอกเหนือจากคุณค่าทางสุนทรียะ ในแง่ศิลปะทางศาสนาจึงไม่ใช่ศิลปะบริสุทธิ์ แต่เป็นศิลปะที่ศิลปินหรือช่างสร้างขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนา มีเป้าหมายเพื่อสะท้อนหลักการของศาสนา

เพื่อเกิดประโยชน์สุขแก่สังคม เมื่อมองจากศิลปะบริสุทธิ์จะเกิดข้อถกเถียงว่าศิลปะที่แท้จริงนั้นควรรับใช้ศาสนาหรือไม่นั้น ข้อถกเถียงดังกล่าวถือว่าเป็นปัญหาปรัชญาที่สำคัญปัญหาหนึ่งซึ่งถูกหยิบยกมาอภิปรายกันเสมอ (กิริติ บุญเจือ, 2522) ในขณะที่ข้อถกเถียงข้างต้นยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ศิลปะทางศาสนาได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นจากแรงกระตุ้นทางศาสนาหรือพลังแห่งศรัทธาที่มีอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ มีพัฒนาการเกิดเป็นอารยธรรมสำคัญของโลก และศิลปะทางศาสนากลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของแต่ละยุคสมัย ในกระบวนการสร้างสรรค์แต่ละศาสนาต่างก็มีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามหลักการของศาสนาและบริบททางวัฒนธรรม ในช่วงศตวรรษที่ 19 เริ่มมีการศึกษาวิจัยศิลปะทางศาสนาอย่างเป็นระบบเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางศิลปะและศาสนาในสังคมอย่างกว้างขวาง

การนำเสนอตนเองของศาสนากับศิลปะนั้นมีลักษณะคล้ายกันอย่างหนึ่ง คือ การสื่ออารมณ์ความรู้สึก ตอบสนองธรรมชาติแห่งการคิดคำนึงความหมายของการดำรงอยู่ ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการ การสร้างคุณค่าและการให้ความหมายแก่ชีวิตและสังคม ศาสนากับศิลปะจึงมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์คล้ายกัน ในแง่หนึ่งซึ่งเป็นบทบาทที่เน้นการสื่อสารกับผู้รับเพื่อตอบสนองธรรมชาติด้านดังกล่าวของมนุษย์ ศาสนากับศิลปะจึงถูกจัดอยู่ในศาสตร์เดียวกันคือเป็นมนุษยศาสตร์

ในบทความนี้จะกล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานและแนวทางการศึกษาศิลปะทางศาสนา โดยเฉพาะปรัชญาแห่งการสร้างสรรค์และวิธีการศึกษาที่สร้างองค์ความรู้ศิลปะทางศาสนา เพื่อให้เห็นภาพรวมในเบื้องต้น

แนวคิดพื้นฐานในการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนา

1. พัฒนาการและหลักการทั่วไปของการศิลปะทางศาสนา

ในบรรดาการคิดคำนึงของมนุษย์นั้น ความคิดเรื่องโลกหน้า หรือเรื่องโลกหลังความตายว่ามีอยู่จริงหรือไม่ เป็นจุดเริ่มต้นของการคิดคำนึงทางศาสนาขั้นแรกเริ่มของมนุษย์ พัฒนาการของศิลปะทางศาสนาจึงเริ่มจากศิลปะศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Art) ที่สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อเรื่องโลกหลังความตาย มีหลักฐานทางโบราณคดีในแหล่งอารยธรรมสำคัญของโลกทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ปฏิมารวม

และจิตรกรรมที่เป็นภาพเขียน ภาพสลักโบราณที่สะท้อนถึงความเชื่อในโลกหลังความตายเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ และพัฒนาการของศิลปะทางศาสนา เห็นได้จากการประกอบพิธีกรรม แหล่งฝังศพ และการบูชาเทพเจ้าโดยมีสร้างภาพเขียน สุสาน หลุมฝังศพ และเทวรูปบูชาตามความเชื่อที่หลากหลาย ดังปรากฏในอารยธรรมโบราณต่างๆ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560) หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการบูชาแบบพหุเทวนิยมและแบบเอกเทวนิยมของผู้คนในยุคต่างๆ ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนภาพของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางศาสนาทั้งในอารยธรรมตะวันตกและตะวันออก

ศิลปะศักดิ์สิทธิ์เริ่มถูกจัดระเบียบเมื่อศาสนามีคำสอนที่เป็นระบบและถูกนำไปใช้กับการจัดระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรม ดังเช่นมีการห้ามบูชารูปปั้นเทพเจ้าและรูปเคารพนอกศาสนา จากร่องรอยบางช่วงของประวัติศาสตร์ศาสนาจะเห็นว่ามีการปฏิเสธรูปเคารพหรือศิลปะศักดิ์สิทธิ์ที่ขัดแย้งกับจุดยืนทางศาสนา โดยเฉพาะเมื่อศาสนาได้พัฒนามาเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับการปกป้องคุ้มครองรวมทั้งเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของฝ่ายปกครอง ซึ่งในแง่ของพิธีกรรมอันเป็นศูนย์รวมของศรัทธานอกจากจะต้องอาศัยอาคารสถานที่ในการประกอบพิธีแล้วจะต้องอาศัยสัญลักษณ์บางอย่างที่สื่อถึงความหมายสูงสุดทางศาสนาและเป็นศูนย์รวมของผู้คนในชุมชน การสร้างรูปเคารพตามหลักของศาสนาจึงได้รับการยอมรับเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมา รวมทั้งเมื่อมีรูปแบบของศิลปะทางศาสนาได้รับการพัฒนามาถึงจุดหนึ่งจนเป็นที่ยอมรับของศาสนิกโดยทั่วไปแล้ว ศิลปะทางศาสนา ก็จะกลายเป็นศิลปะแบบประเพณีนิยมของศาสนาที่ได้รับการปกป้องในรูปแบบต่างๆ ด้วย

หลักการทั่วไปในการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนานั้น มุ่งให้ศิลปะผูกพันกับเป้าหมายทางศาสนา ศิลปะทางศาสนาจึงมิได้มีขึ้นเพื่อความบันเทิงใจเท่านั้น แต่มีเป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งคือการปลดปล่อยจิตวิญญาณ หรือการทำให้จิตวิญญาณสู่ความเป็นอมตะ ซึ่งพบได้ในศาสนาทั้งที่เป็นเทวนิยมและเอกเทวนิยม การสร้างศิลปะทางศาสนาจึงมุ่งนำเสนอประสบการณ์ทางจิตวิญญาณหรือเสนอประสบการณ์ทางศาสนา ด้วยวัสดุสัญลักษณ์ที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า มากกว่าที่จะมุ่งแสดงคำสอนที่เป็นข้อปฏิบัติเชิงจริยธรรมของศาสนาโดยตรง ศิลปะทางศาสนาที่โดดเด่นมักจะต้องสนองความต้องการด้านจิตวิญญาณและมีลักษณะ

ดึงดูดความตั้งใจให้ปรากฏมากกว่าการตอบสนองเฉพาะจริยธรรมหรือข้อห้าม และปฏิบัติทั่วไปเท่านั้น

ในส่วนของวิสัยทัศน์นั้นจะนิยมเลือกใช้วัสดุสิ่งของที่มีอยู่ตามธรรมชาติและเลือกใช้สิ่งที่มีชีวิตทั้งพืชและสัตว์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการอธิบายประสบการณ์ทางศาสนาและหลักปฏิบัติของศาสนาด้วย (Adams and Apostolos-Cappadona, 2002) การตอบสนองความต้องการประสบการณ์ทางศาสนาโดยใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือได้รับการสืบทอดและหล่อหลอมด้วยเครื่องเคราทางพิธีกรรมและคติความเชื่อท้องถิ่น บางช่วงเป้าหมายดังกล่าวไม่ได้ถูกแสดงให้เห็นชัดบางครั้งก็คลุมเครือว่าศิลปะวัตถุทางศาสนามีเป้าหมายที่แท้จริงเป็นอย่างไรเนื่องจากถูกรอบงำด้วยระบบคิดทางการเมืองการปกครอง (ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ที่กษัตริย์และขุนศึกใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครองประชาชน) ทำให้จุดมุ่งหมายเดิมของศิลปะทางศาสนาถูกละเลยไป หรือถูกผนวกเข้ากับเป้าหมายอื่น

กล่าวได้ว่าในประวัติศาสตร์ของศาสนา จะพบว่าท่าทีแรกเริ่มระหว่างศาสนากับศิลปะนั้น มักจะไม่ลงรอยกันเสมอไป เมื่อความเชื่อได้กลายเป็นศาสนาในยุคแรกๆ มักเห็นการปฏิเสธรูปเคารพ แม้ว่าการบูชารูปเคารพจะเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ที่มีอยู่ทั่วไป เนื่องจากเห็นว่าการบูชาดังกล่าวเป็นที่มาของความผิดเพี้ยนจากหลักการของศาสนาและมีความกังวลผสมกับความกลัวในหมู่ศาสนิกบางกลุ่มที่มักจะเป็นผู้นำทางศาสนาว่าการมีรูปเคารพเสี่ยงต่อการยึดติดในรูปเคารพมากกว่าหลักคำสอน จะทำให้ศาสนาถูกบิดเบือนไป ส่งผลให้แต่ละศาสนามีควบคุมการสร้างศิลปะทางศาสนา เพื่อไม่ให้งานศิลปะทางศาสนานั้นสร้างสรรค้ออกนอกหลักคำสอนทางศาสนาซึ่งมีจุดยืนทางปรัชญาของตนเองอยู่แล้ว การตีความคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ของศาสนาเพื่อสร้างงานศิลปะ จึงไม่อาจตีความนอกขอบเขตของจุดยืนทางปรัชญาดังกล่าว ประเด็นนี้ทำให้มองได้ว่าผู้สร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนานั้น ไม่อาจเรียกว่าศิลปิน เพราะคำว่าศิลปินผูกพันกับนิยามที่ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์อย่างอิสระ ศิลปะทางศาสนาจึงถูกเรียกว่างานช่างทางศาสนา

เมื่อคำสอนของศาสนาถูกจัดให้ระบบอยู่ในรูปแบบของคัมภีร์ การสร้างสรรค์ทางศิลปะที่มีพื้นฐานจากการตีความตามคัมภีร์ทางศาสนานั้น ๆ จึงเกิดขึ้น นอกจากนี้จะมีศิลปะที่ถ่ายทอดเรื่องราวจากคัมภีร์โดยตรงแล้ว ในแต่ละท้องถิ่นก็มีการสร้างศิลปะทางศาสนาที่ซับซ้อนมากขึ้น มีการผสมผสานคติความเชื่อทั้งในศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกายและต่างศาสนา นอกจากนั้นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของศิลปะทางศาสนาในบางพื้นที่คือการผสมผสานระดับความเชื่อทางศาสนา ตั้งแต่ระดับพื้นฐานคือความเชื่อเรื่องการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในลักษณะของวิญญาณนิยม และไสยศาสตร์ท้องถิ่น จะพบว่าศิลปะทางศาสนาในท้องถิ่นส่วนหนึ่งมีทั้งงานศิลปะทางศาสนาที่จงใจสร้างซ้อนทับกัน และงานศิลปะที่ละเลยประเด็นที่ขัดแย้งกันแต่เลือกเอาประเด็นที่อยู่ร่วมกันได้มาสร้างสรรค์ (Mazur, 2002)

นอกจากคำสอนของศาสนาแล้ว สิ่งที่เป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานคือแนวคิดทางปรัชญาถือเป็นแรงผลักดันในการสร้างสรรค์ผลงานของศิลปิน ในช่วงที่โรมันตีกินิยมกับธรรมชาตินิยมมีส่วนสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนานั้น ศิลปวัตถุทางศาสนามุ่งแสดงศรัทธาและความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าและความรักผ่านงานศิลปะเช่นเดียวกับการแสดงอารมณ์ความรู้สึกความรักผ่านรูปร่างมนุษย์ การผสมผสานคำสอนกับปรัชญาดังกล่าวก็เกิดขึ้นด้วย การหยิบยืมวิธีการทางปรัชญามาอธิบายศาสนาเป็นเรื่องปกติของการเผยแพร่ศาสนาอยู่แล้ว เมื่อปรัชญาวิทยาศาสตร์ที่ก่อตัวขึ้นจากการคิดถึงสิ่งที่สัมผัสแต่ละต้องได้และอยู่ในโลกวิสัย การปรับตัวทางคำสอนก็เกิดขึ้นเพื่อขับเคลื่อนไปกับกระแสทางความคิดและพัฒนาทางวัตถุของมนุษยชาติ เมื่อศาสนาใช้วิธีการวิทยาศาสตร์มาพยายามอธิบายปรากฏการณ์ทางศาสนา ศิลปะทางศาสนาจึงมุ่งการแสดงรายละเอียดของรูปร่างสัดส่วนและสีส้มมากกว่าความรู้สึก

2. จุดยืนทางปรัชญาในการสร้างศิลปะของศาสนาสำคัญของโลก

ถ้าเรามองศาสนาให้เป็นดังภาพที่ศิลปินสร้างขึ้น ศาสดาดังเดิมตามแนวคิดวิญญาณนิยมดูเหมือนจะเรียบง่ายในการการแสดงออกทางศิลปะ แต่ภาพที่ปรากฏนั้นไม่ชัดเจนว่าเป็นอะไร ยากต่อการตีความทำให้ยังดูลึกลับ ศาสนาเทวนิยมแบบยิวได้สร้างภาพขึ้นมาใหม่เพื่อที่จะออกนามพระเจ้าท่ามกลาง

พหุเทวนิยม ต่อมาศิลปินในนามของศาสนาคริสต์ได้ทำให้ภาพดังกล่าวชัดเจนขึ้น และเข้าชมได้ง่ายแม้ว่าต้องผ่านผู้นำทาง ขณะที่ศาสนาอิสลามปฏิเสธทั้งสองภาพข้างต้น อ้างว่ามีภาพที่สมบูรณ์แบบที่สุด และยังได้แสดงวิธีการสื่อสารแบบใหม่ โดยละทิ้งแบบแผนการเขียนภาพแบบยิวและคริสต์เสีย ขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่รวมเอาคติความเชื่อ และบรรดาเทพเจ้าทั้งหลายไว้ในเบ้าหลอมเดียวกัน สื่อสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นล้วนแสดงการสร้างสรรค์ เรื่องราวกำเนิดพลังอำนาจที่เหนือสามัญของบรรดาเหล่าเทพเจ้า ซึ่งมีทั้งสร้างสรรค์และทำลาย และสะท้อนจุดยืนทางปรัชญาเรื่องอาตมัน การสร้างตำนานเทพเจ้าท้องถิ่นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของคติทางศาสนาดูเหมือนเป็นภารกิจหลักของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังนั้นศิลปวัตถุทางศาสนาที่สร้างขึ้นในศาสนสถานของชุมชนชาวฮินดูจึงมีลักษณะการตอบสนองความเชื่อทางศาสนาตั้งแต่ระดับต่ำสุดจนถึงสูงสุด

สำหรับการสร้างสรรค์ศิลปะในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับภาวะนิพพานหรือพุทธภาวะที่มนุษย์สามารถบรรลุได้ด้วยตนเอง พุทธศิลป์มุ่งแสดงความงามที่เกิดความจากสมบุรณ์ของสภาวะจิตที่สะอาด สว่าง และสงบ เป็นอิสระจากเงื่อนไขของโลก ดังนั้นโจทย์สำคัญในการสร้างสรรค์งานศิลปะทางพระพุทธศาสนา นอกจากจะคำนึงถึงสิ่งที่ดึงดูดความเชื่อความศรัทธา การตอบสนองต่อคำถามเรื่องโลกหน้าหรือโลกหลังความตายแล้วศิลปะยัง必须有หน้าที่สื่อความหมายอันเป็นสาระสำคัญในการยกระดับจิตใจตามหลักการของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ภาวะที่สงบเย็น ปลอดภัย สันติสุข และสว่างด้วยปัญญาที่เข้าใจโลกอย่างแจ่มแจ้ง ประกอบด้วยเมตตาและกรุณาอันไม่มีประมาณ ที่สำคัญภาวะเหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยกันรู้สึกได้หรือพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ในมนุษย์ทุกผู้ทุกนาม กล่าวคือมวลมนุษยชาติล้วนมีศักยภาพที่จะเข้าถึงภาวะดังกล่าว หลักการดังกล่าวเป็นจุดยืนที่สำคัญในการสร้างสรรค์ศิลปะทางพระพุทธศาสนาให้แตกต่างจากศิลปะทางศาสนาแบบเทวนิยม ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ (Pilgrim, 1998)

การเข้าถึงความจริงสูงสุดทางศาสนาจะถูกสงวนไว้ด้วยวิธีการทางศาสนาและความจริงดังกล่าวก็ไม่สามารถแทนด้วยสัญลักษณ์ใดๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าของศาสนาฝ่ายเทวนิยม หรือการ

บรรลุนิพพานในศาสนาพุทธ เป็นสิ่งที่ศิลปะไม่สามารถสื่อแทนความหมายได้ทั้งหมด ถึงแม้ว่าศิลปวัตถุเพียงชิ้นเดียวจะสื่อแทนคำพูดหลายคำ แต่ละศาสนาก็นับว่า จะบรรลุความจริงสูงทางศาสนาได้ด้วยวิธีการทางศาสนาเท่านั้น การสร้างสรรค์และการใช้ศิลปะทางศาสนาเพื่อเป็นประจักษ์พยานของประสบการณ์ทางศาสนา จึงต้องคำนึงถึงหลักการดังกล่าวด้วย และหลักการที่ว่านี้ก็กลายเป็นทั้งเกณฑ์ประเมิน และข้อจำกัดของการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนาไปในตัว

3. ข้อจำกัดของศิลปะทางศาสนา

ไม่เพียงเฉพาะหลักอภิปรัชญาของศาสนา เช่น ความหมายของพระเจ้า พระผู้สร้าง โมกษะ นิพพาน ที่ทำให้ศิลปะมีข้อจำกัดในการทำความเข้าใจศาสนา แม้แต่องค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ เช่น ศาสดา คำสอน และพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อจะต้องสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะจำเป็นต้องลดทอนหรือกำหนดขอบเขตลง เพื่อนำเสนอในรูปแบบของศิลปะ ศิลปะที่สร้างขึ้นในศาสนานั้นๆ จึงไม่อาจแทน ความหมายตามหลักการของศาสนาได้ทั้งหมด การสื่อสารของศิลปะทางศาสนา จึงเป็นเพียงต้นทางแห่งศรัทธาและประสบการณ์ทางความรู้สึกทางศาสนาเท่านั้น

ถึงแม้จะศาสนากับศิลปะจะตอบสนององธรรมชาติทางนามธรรมของมนุษย์ และอิงอาศัยกันและกัน แต่บางครั้งก็ขัดแย้งกัน โดยเฉพาะเมื่อถึงจุดหนึ่งที่ศาสนา เห็นว่า ศิลปะไม่อยู่ในรูปแบบประเพณีนิยมที่สืบทอดกันมาหรือออกนอกหลัก คำสอนหรือตีความแตกต่างจากจุดยืนทางปรัชญาของศาสนา จะเกิดความขัดแย้ง ระหว่างศาสนากับศิลปะซึ่งพบได้เสมอ อาจถือได้ว่าความขัดแย้งดังกล่าวเป็น ข้อจำกัดของการสร้างสรรค์ศิลปะทางศาสนาในสังคมร่วมสมัยด้วย

การศึกษาศิลปะทางศาสนา

1. เป้าหมายของการศึกษาศิลปะทางศาสนา

การศึกษาศิลปะทางศาสนาโดยทั่วไปนั้น เริ่มต้นด้วยจุดหมายในการ เข้าใจและเรียนรู้หลักคำสอนทางศาสนา ผู้ศึกษาสามารถศึกษาศาสนาจากงานศิลปะ ทั้งในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ศาสนา หลักคำสอนที่ปรากฏในศิลปวัตถุ เรื่องราว จากคัมภีร์ที่ถ่ายทอดผ่านงานศิลปะแขนงต่างๆ การสร้างสรรค์ศิลปวัตถุในศาสนพิธี

หรือศิลปะทางศาสนาพิธี ตลอดจนเรื่องเล่าตำนานทางศาสนาที่ผสมผสานกับคติความเชื่อในท้องถิ่น รวมทั้งการเรียนรู้ประสบการณ์ทางศาสนาและสุนทรียะผ่านศิลปะวัตถุ การศึกษาดังกล่าวเป็นการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ศิลปะทางศาสนาที่พบในสังคมวัฒนธรรมนั้นโดยตรง

การศึกษาดังกล่าวนอกจากเป็นการสร้างองค์ความรู้ทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมในพื้นที่ที่ศึกษาแล้ว ยังเป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจมิติทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย เนื่องจากเมื่อศาสนาหยั่งลงสู่สังคมใดสังคมหนึ่งแล้ว ศาสนามักจะเป็นกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบพื้นฐานของสังคมนั้น หนึ่งในเครื่องมือศาสนาใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารกับสังคมคือศิลปะ ศิลปะทางศาสนามาพร้อมกับประเพณีหรือพิธีกรรมทางศาสนาอันเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้อีกทั้งยังเป็นสิ่งดึงดูดศรัทธาผู้คนด้วย การที่ผู้คนจะบอกว่าเป็นผู้ที่อยู่ในสังกัดวัฒนธรรมใดนั้นมักจะอ้างอิงด้วยวัตถุศิลปะที่เป็นสัญลักษณ์ของศาสนานั้นๆ ศิลปะทางศาสนามากลายเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ผู้นับถือซึมซับรับเอาประเพณีทางศิลปะพร้อมกับคำสอน จนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา หากมีการสร้างสรรค์มีรูปแบบประเพณีที่เคยสร้างสรรค์กันมากก็จะรู้สึกต่อต้านหรือไม่ยอมรับศิลปะทางศาสนาที่ตนเองไม่คุ้นเคย

การเลือกเรื่องที่ศึกษาอาจเริ่มต้นที่ศิลปะวัตถุหรือศิลปะทางศาสนาที่พบในประเพณีพิธีกรรม รูปเคารพ สิ่งประดิษฐ์เพื่อสักการบูชา สิ่งที่ได้รับการออกแบบและสร้างสรรค์ตามคติทางศาสนาซึ่งผสมผสานกับคติความเชื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่น แล้วสร้างประเด็นที่เชื่อมโยงกับประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรม หรือสร้างวาทกรรมและคำถาม เพื่อเป็นประเด็นหรือหัวข้อในการศึกษา

นอกจากนั้นยังสามารถศึกษาบทบาทของศิลปะทางศาสนาในสังคมและวัฒนธรรม ทั้งในฐานะองค์ประกอบสำคัญ และเป็นศูนย์รวมของผู้คนที่เข้าร่วมศึกษาบทบาทของศิลปะทางศาสนาในฐานะเป็นตัวเชื่อมให้ศาสนิกชนปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาทั้งในรูปแบบส่วนตัวและแบบชุมชนทางศาสนาได้อย่างเป็นระบบ และช่วยสร้างระบบการนับถือศาสนาในชุมชนให้เป็นรูปธรรมและกลายเป็นสถาบันสำคัญทางสังคม กล่าวได้ว่าการศึกษาศิลปะทางศาสนาจะช่วยให้เข้าใจความเป็น

องค์ประกอบสำคัญของศาสนาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคม ทำให้เข้าใจมิติทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมได้อย่างลึกซึ้ง

สำหรับการศึกษาความหมาย อารมณ์และความรู้สึกที่ผู้สร้างศิลปะไม่ว่าจะเรียกว่าศิลปินหรือช่างทางศาสนาก็ตาม ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะเห็นว่าการศึกษาจากทั้งผู้สร้างสรรค์และผู้ดูหรือชุมชน เพราะสามารถสร้างสื่อกลางร่วมกันได้ระหว่างศิลปินกับผู้ดู(ชุมชน) เนื่องจากข้อสมมติฐานของศิลปินและของผู้ดูมักจะมีส่วนคล้ายกัน และมองสิ่งต่างๆ ในแง่เดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ดูสามารถเข้าใจความหมาย อารมณ์และความรู้สึกของศิลปินที่แสดงออกได้ (อารี สุทธิพันธุ์, 2535)

2. สหวิทยาการในฐานะวิธีการการศึกษาศิลปะทางศาสนา

โดยลักษณะของการศึกษาศิลปะทางศาสนาในด้านเนื้อหาแล้ว ต้องอาศัยหลักการทาง ปรัชญา เทววิทยา โบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลป์ ประติมานวิทยา รวมทั้งศาสนาเปรียบเทียบ จึงกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการศึกษาแบบสหวิทยาการเพื่อให้เกิดองค์ความรู้แบบบูรณาการ อาจเริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ศิลปะวัตถุทางศาสนาแขนงต่างๆ ที่ช่างหรือศิลปินสร้างขึ้นในยุคต่าง ๆ

การศึกษาศาสตร์สัมพันธ์ระหว่างศาสนากับศิลปะด้านเนื้อหาเริ่มจากการนำองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ประวัติศาสตร์ศาสนา และองค์ความรู้ด้านศาสนาหรือเทววิทยา มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทของพื้นที่ จากนั้นเชื่อมโยงไปสู่สาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ภูมิศาสตร์ คติชนวิทยา และมานุษยวิทยา ซึ่งเป็นการใช้วิธีวิทยาและภาษาเพื่อความเข้าใจวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุซึ่งมองเห็นและจับต้องได้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจความหมายเชิงธรรมที่ซ่อนอยู่วิธีการดังกล่าวทำให้การศึกษาศิลปะทางศาสนามีขอบเขตกว้าง ครอบคลุมศิลปะกับศาสนา การจัดการด้านศิลปะ และวัฒนธรรม ตลอดจนศิลปะการแสดงและพิธีกรรมที่ศึกษา (Laeuchli, 1980)

การศึกษาศิลปะทางศาสนาที่ใช้แบบสหวิทยาการดังกล่าว จึงยังไม่มีข้อยุติในเชิงวิธีการ ทั้งทำให้เกิดยุ่งยากในการเลือกวิธีการในการศึกษาเพื่อสร้างวิธีวิทยาที่เป็นเอกลักษณ์ของศาสตร์ เพราะต้องอาศัยความเชี่ยวชาญในด้านนั้นเป็นพื้นฐานด้วย แนวทางในศึกษาจึงขึ้นอยู่กับความถนัดหรือความรู้พื้นฐานของ

ผู้ศึกษา ที่อาจเลือกเอาประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นแกนกลางในการศึกษาและเน้นไปที่การศึกษาในบริบทของพื้นที่ ความสมเหตุสมผลของการศึกษาจึงขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และบริบทของพื้นที่ที่ศึกษา

สำหรับรูปแบบที่นิยมกันคือ 1) การศึกษาแบบประติมานวิทยาที่มุ่งศึกษาความเป็นมา คำอธิบายและการตีความศิลปวัตถุ และ 2) การศึกษาแบบวัฒนธรรมศึกษาที่ครอบคลุมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ศาสนา นิเวศวิทยาวัฒนธรรม และภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ตลอดจนการศึกษาตีความนิทานปรัมปราท้องถิ่น โดยเน้นการสร้างวิธีวิทยาที่ผสมผสานเอาวิธีการศึกษาที่หลากหลายมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ประเด็นที่แต่ละคนสนใจศึกษา

นอกจากการศึกษาศิลปวัตถุในพื้นที่แล้ว ในส่วนของผู้ที่เกี่ยวข้องหรือกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา จะเห็นได้ว่ามีผู้ที่เกี่ยวข้องหลายฝ่ายซึ่งจะต้องจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ประกอบด้วย ผู้ศึกษาศิลปะ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ นักเทววิทยา นักปรัชญาศาสนา นักปราชญ์ในท้องถิ่น ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ ตลอดจนศิลปิน ช่าง และผู้ชมหรือชุมชนในพื้นที่ต่างก็เป็นผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเอง การศึกษาแต่ละกลุ่มเป้าหมายอาจจะต้องเลือกใช้เครื่องมือหรือวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน ที่สำคัญผู้ศึกษาต้องเปิดกว้างต่อความเห็นเพื่อแลกเปลี่ยนและเติมเต็มมุ่งให้เกิดการต่อยอดองค์ความรู้

สรุป

ศิลปะทางศาสนาเกิดจากแรงบันดาลใจจากศาสนา เพื่อสร้างประสบการณ์ทางศาสนาและสื่อสารหลักคำสอนของศาสนากับสังคม เริ่มจากสร้างสรรค์ศิลปะศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อเรื่องโลกหน้าที่ปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดี มีทั้งคติการสร้างเทพเจ้าหลายองค์และเทพเจ้าองค์เดียว ศิลปะทางศาสนายังพัฒนามาพร้อมกับประเพณีพิธีกรรมที่เป็นศูนย์รวมของผู้คนในชุมชน แม้การสร้างศิลปะทางศาสนาของแต่ละศาสนานั้นจะสะท้อนจุดยืนทางปรัชญาของตนเองแต่ก็มีการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นอยู่ด้วย ในพัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์

จะพบว่าศิลปะกับศาสนามักพึ่งพาอาศัยกัน จึงมีการพัฒนามาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง แม้บางช่วงบางกรณีจะมีขัดแย้งกันบ้างเนื่องจากจุดยืนของศาสนากับการสร้างสรรค ศิลปะไม่สอดคล้องกัน หรือสร้างผิดไปจากประเพณีนิยม อย่างไรก็ตามการใช้ศิลปะ มาสื่อสารทางศาสนาก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นมรดก ทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ของมนุษยชาติ

การศึกษาศิลปะทางศาสนานั้น มีทั้งเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านศิลปะ ทางศาสนาอันเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของถิ่นและเพื่อเข้าใจสภาพทางสังคม และวัฒนธรรมที่มีคติความเชื่อและประเพณีทางศาสนาเป็นส่วนประกอบสำคัญ ตลอดจนเพื่อที่จะเข้าใจความหมาย อารมณ์และความรู้สึกของผู้สร้างศิลปะโดยใช้ วิธีการศึกษาแบบสหวิทยาการ ในส่วนของการศึกษาความหมายใช้แนวคิดประติมานวิทยา และทฤษฎีวิวัฒธรรมศึกษาซึ่งครอบคลุมหลายสาขาวิชาเป็นแนวทาง ในวิเคราะห์ข้อมูล นำความรู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติศาสตร์ศิลป์ ศาสนา มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ และคติชนวิทยา มาบูรณาการกันเพื่อให้เกิดความองค์ความรู้ใหม่ วิธีการศึกษาดังกล่าวทำให้การศึกษาศิลปะทางศาสนาขยายขอบเขตออกไปสู่ ปริมณฑลของศาสตร์ต่างๆ อย่างกว้างขวาง

เอกสารอ้างอิง

- กীরติ บุญเจือ. (2522). **ชุดปัญหาปรัชญา ปรัชญาศิลปะ**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- อารี สุทธิพันธุ์.(2535). **ศิลปะนิยม**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม.(2560). **พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ค-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- Adams, D., and Apostolos-Cappadona, D. (2002). *Art as religious studies*. Eugene: Ore.
- Laeuchli, S. (1980). *Religion and Art in Conflict : Introduction to a Cross-Disciplinary Task*. Philadelphia: Fortress.

Mazur, E. M. (2002). **Art and the Religious Impulse**. Lewisburg: Bucknell University Press.

Pilgrim, Richard B. (1998). **Buddhism and the Arts of Japan**. New York: Columbia University Press.